

Література

1. Гумилёв Л.Н. *Конец и вновь начало*. – СПб. – Москва, 2002. – 415 с.
2. де Блїй Г., Муллер П., Шаблій О. *Географія: світи, регіони, концепти*. Пер. з англ. – К.: Либідь, 2004. – 740 с.
3. Солнцев Н.А. *О морфологии природного географического ландшафта // Вопросы географии*. – 1949. – Вып. 16. – С. 61 – 66.
4. Montesquieu Ch. L. *L'esprit des lois*. – Paris, 1858.

УДК 911.3 (477.54)

В.Г. Клименко, доцент
Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Комплексне оцінювання і детальна характеристика водно-ресурсного потенціалу Харківської області з метою раціонального водокористування і водоспоживання в регіоні.

Ключові слова: водні ресурси, регіональний фактор розвитку, раціональне водокористування.

В.Г. Клименко. ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. Комплексное оценивание и детальная характеристика водно-ресурсного потенциала Харьковской области с целью рационального водопользования и водопотребления в регионе.

Ключевые слова: водные ресурсы, региональный фактор развития, рациональное природопользование.

V.G. Klimenko. TERRITORIAL FEATURES OF WATER-RESOURCE POTENTIAL OF THE KHARKOV REGION. Complex assessment and detailed characteristics of water and resource potential of Kharkov region with the aim of rational water use and water consumption in the region.

Keywords: Water resources, regional factor of development, rational wildlife management.

Актуальність теми дослідження. Вода є одним з найважливіших компонентів біосфери, основою життя. Давня людина вважала, що світ тримається на воді. І в певному сенсі слова вона була права. Від її нестачі чи надлишку гинуть люди і навіть цілі народи та цивілізації. У наш час, з розвитком науки і техніки, людина залучає у процес матеріального виробництва все нові й нові види природних ресурсів, які надають можливість виробництва необхідних для життя благ. Серед цих природних ресурсів, одними з найголовніших є водні ресурси. Харківська область недостатньо забезпечена водними ресурсами, тому ведеться постійний контроль і облік водних ресурсів області. Актуальними залишаються питання стосовно підрахунку величини водно-ресурсного потенціалу, як в цілому у Харківській області, так і у розрізі її адміністративних районів.

Аналіз попередніх досліджень. Окремим аспектам вивчення і оцінки водно-ресурсного потенціалу території присвячено чимало праць. Стаття базується на теоретико-методологічних положеннях та принципах, сформованих в роботах Г.В. Балабанова, Ю.М. Гладкого та А.І. Чистобаєва, А.П.

Голікова, І.О.Горденко, М.І. Ігнатенка, В.П.Руденка, О.І. Шаблія, П.Г.Шищенко та ін. авторів.

Метою даної статті є комплексне оцінювання і територіальні особливості водно-ресурсного потенціалу Харківської області з метою раціонального водокористування і водоспоживання.

Викладання основного змісту дослідження. Водні ресурси Харківської області складаються з поверхневих і підземних вод. Величина сумарного об'єму поверхневого стоку для Харківської області складає 2 091,10 млн м³ на рік. Його показники у межах адміністративних районів сильно коливаються. Вони змінюються від 20,42 у Коломацькому районі до 171,96 млн м³ у Вовчанському районі. Саме через те, що поверхневий стік є значно нерівномірним як у часі, так і в просторі, в області було споруджено 57 водосховищ, загальним об'ємом вод у 1 518,82 млн м³ та сумарною площею водного дзеркала – 32 400,8 га. Територіальний розподіл водних ресурсів не відповідає розміщенню водоемних галузей господарського комплексу. Найбільші показники річкового стоку (у млн м³) відповідно мають: Вовчанський (171,96), Балаклійський (131,40), Ха-

рківський (137,24), Великобурлуцький (100,1) та Зміївський (96,92) райони. Це пояснюється тим, що ці райони знаходяться в межах лісостепової природної зони, через їх територію проходять найбільші водні артерії області – річки Сіверський Донець, Оскіл, Уда, Харків та Лопань.

Найменші показники річкового стоку (у млн м³) мають наступні райони: Коломацький (20,42), Зачепилівський (32,55) та Печенізький (37,60). Так, у Коломацькому та Зачепилівському районах відсутні великі водні артерії та річкова мережа не є достатньо густою. А значна частина річкового стоку Печенізького району є зарегульованою внаслідок створення Печенізького водосховища.

Харківська область має достатні ресурси підземних вод, до складу яких входять ґрунтові та артезіанські води. Загальні затверджені запаси підземних вод складають 385,50 млн м³. Ця величина складає 26,9 % від величини прогнозних ресурсів підземних вод області. Прогнозні ресурси оцінюються у 1 440,6 млн м³. Вони також нерівномірно розподілені по районах області. Найбільші розвідані запаси має Балаклійський та Харківський райони, де їх величини відповідно складають 125,0 та 107,4 млн м³ на рік. Затверджені запаси підземних вод інших районів області не перевищують 25 млн м³, а в деяких районах їх величина навіть менша за 10 млн м³ (Барвінківський, Богодухівський, Борівський, Вовчанський та Первомайський райони).

Необхідно підкреслити, що запаси підземних вод розподілені дуже нерівномірно. Найбільш значні ресурси (динамічні запаси) мають ті райони, які займають значні площі річкових долин і прируслових знижень. В ряді районів області (Барвінківському, Близнюківському, Первомайському, Шевченківському), які займають площі вододілів, природні ресурси підземних вод дуже обмежені.

Отже, за запасами водних ресурсів, значним їх об'ємом виділяються: Лозівський (502,15 млн м³), Вовчанський (371,56 млн м³), Борівський (351,16 млн м³), Харківський (293,42 млн м³) та Балаклійський (259,57 млн м³) райони. На ці п'ять районів приходить більше 30 % (із загального

потенціалу у 3995,42 млн м³) водно-ресурсного потенціалу Харківської області. Слід також підкреслити, що не усі ці районів є найбільш розвинутими в матеріально-технічному і виробничому плані. Звідси витікає наступна закономірність: величина водно-ресурсного потенціалу не завжди корелюється із розвитком виробничих сил територіальних одиниць різного рангу.

На регіональному рівні важливою є оцінка загальної забезпеченості області водними ресурсами і виходячи з цього визначається галузева структура та об'єм виробництва. На районному рівні ці галузі виробництва повинні бути розподілені по території так, щоб отримати максимальний економічний ефект від їхнього використання. Це таке використання, яке дозволило б, з одного боку, підвищити ефективність промислового виробництва (обрати такі пункти в межах районів, щоб уся промисловість мала мінімальні витрати на забезпечення водою), а з іншого – щоб використання водних ресурсів не погіршувало умови їх відтворення, не призводило б до зростання витрат на виробниче водозабезпечення. Тому автор роботи під водним фактором, як складової природного потенціалу території, розуміє територіальну диференціацію, забезпеченість, можливість і ефективність використання водних ресурсів.

Важливим показником є водозабезпеченість на одного жителя та на одиницю площі території, які спроможні показати територіальну диференціацію водно-ресурсного потенціалу Харківської області. Важливим показником є водозабезпеченість на одного жителя та на одиницю площі території (табл. 1). Було встановлено, що найкращу водозабезпеченість на одного жителя мають Дворічанський (4,32 тис. м³/рік), Великобурлуцький (4,06 тис. м³/рік), Печенізький (37,6 тис. м³/рік), Вовчанський (3,43 тис. м³/рік) та Шевченківський (3,21 тис. м³/рік) райони, найгіршу – Харківський (0,08 тис. м³/рік), Лозівський (0,71 тис. м³/рік), Дергачівський (0,77 тис. м³/рік), Красноградський (1,06 тис. м³/рік) та Чугуївський (1,07 тис. м³/рік) райони. Харківський район є прилеглим до обласного центру – м. Харкова і тому істотно відчуває дефіцит

водних ресурсів. З метою покращення ситуації було збудовано водогін «Кочеток-Харків», який подає воду до міста з Печенізького водосховища. Харківський район характеризується найвищою щільністю населення і найвищим рівнем розвитку виробничих сил регіону. Територія області характеризується особливо низькою водозабезпеченістю на одного жителя. В Україні цей показник становить 1,08 тис. м³ на одного жителя за рік, тоді, як у Харківській області він нижчий на 33 %.

Стосовно розподілу водних ресурсів на одиницю площі, було встановлено, що найвищу забезпеченість на 1 км² території мають такі райони: Харківський (97,79 тис. м³/рік), Вовчанський (91,08 тис. м³/рік), Золочівський (85,15 тис. м³/рік), Дергачівський (82,01 тис. м³/рік) та Великобурлуцький (81,13 тис. м³/рік). Всі ці райони знаходяться в північній частині Харківської області в межах лісостепової природної зони (мають достатньо добре розвинену річкову мережу) і на їх територію поступають транзитні води з Белгородської області Росії. Найнижчу водозабезпеченість на 1 км² території мають Зачепилівський (40,94 тис. м³/рік), Сахновщинський (45,73 тис. м³/рік), Барвінківський

(50,46 тис. м³/рік), Лозівський (50,46 тис. м³/рік) та Красноградський (50,57 тис. м³/рік) райони. Очевидним є те, що показники водозабезпеченості на одиницю площі чітко диференціюються за кліматичними умовами. Всі ці райони знаходяться на півдні Харківської області в межах степової природної зони. Для них характерними є більш посушливі кліматичні умови, мала кількість річок, та не досить високі показники значень поверхневого стоку.

Отже, в багатьох випадках розміщення населення та виробничих об'єктів області сконцентроване у районах низької природної водозабезпеченості. Більш того, ця ситуація погіршується нерівномірним розподілом річкового стоку протягом року, і, практично зворотно - пропорційна йому. Наприклад, максимум використання води комунальним господарством і для потреб зрошення припадає на літо, тоді як найбільший річковий стік в області приходить на весну (60-70%). Це може обмежувати подальший розвиток в області водомістких галузей виробництва, які характеризуються великими витратами води у технологічних процесах і скидом значної кількості стічних вод у водойми.

Таблиця 1

Показники водозабезпеченості районів Харківської області

Адміністративні райони	Площа, км ²	Сумарний об'єм стоку млн м ³	Водозабезпеченість, тис. м ³ на рік	
			на одного жителя	на кв. км площі
Балаклійський	1986,5	131,57	1,53	66,23
Барвінківський	1364,4	68,86	2,59	50,47
Близнюківський	1380	74,3	3,39	53,84
Богодухівський	1160,3	82,34	1,99	70,96
Борівський	875,3	56,59	3,03	64,66
Валківський	1010,5	65,34	1,95	64,66
Великобурлуцький	1220,8	100,1	4,06	82,0
Вовчанський	1888	171,96	3,43	91,08
Дворічанський	1112,4	84,2	4,32	75,69
Дергачівський	900,1	73,81	0,77	82,0
Зачепилівський	794	32,55	1,95	40,99
Зміївський	1365,7	96,92	1,29	70,97

Золочівський	968,6	82,48	2,80	85,15
Ізюмський	1593,4	90,49	1,23	56,79
Кегичівський	728,5	37,97	1,71	52,12
Коломацький	329,5	20,42	2,55	61,97
Красноградський	985,1	49,72	1,06	50,47
Краснокутський	1040,8	65,65	2,17	63,08
Куп'янський	1313,4	95,28	1,11	72,55
Лозівський	1421,8	71,75	0,71	50,46
Нововодолазький	1182,7	74,6	2,06	63,01
Первомайський	1225,3	73,42	1,49	59,92
Печенізький	467,5	37,6	3,45	80,43
Сахновщинський	1169,9	53,5	2,30	45,73
Харківський	1403,4	137,24	0,08	97,79
Чугуївський	1160,6	87,85	1,07	75,69
Шевченківський	980	69,55	3,21	70,97
Всього по області	31 418,5	2091,1	0,75	66,55

В цілому водно-ресурсний потенціал Харківської області сильно диференційований по території та слабо корелюється з виробничим потенціалом регіону. Проте в системі географічного поділу праці в Україні, незважаючи на наявний природний дефіцит водних ресурсів, область спеціалізується на багатогалузевому машинобудуванні, хімічній, легкій і харчовій промисловості, розвивається як достатньо потужний виробник агропромислової продукції. Регіон є одним з найбільш економічно розвинених в Україні.

Висновки. Водно-ресурсний потенціал – один з важливих факторів регіонального розвитку. Водно-ресурсний потенціал Харківської області складається з величи-

ни сумарного поверхневого стоку і запасів підземних вод, які можуть бути використані у процесі матеріального виробництва. Величина водного потенціалу складає 2 476,6 млн м³ (поверхневий стік – 2 091,1 млн м³ та підземний – 385,5 млн м³). За показниками водозабезпеченості одиниці площі своєї території (66,55 тис. м³ на рік) та одного мешканця (0,75 тис. м³ на рік) Харківська область займає 15 і 17 місця серед регіонів України відповідно.

Розподіл водно-ресурсного потенціалу по території області нерівномірний: від 22,72 (Коломацький район) до 502,15 млн м³ (Лозівський район).

Література

1. Руденко В.П. Довідник з географії природно-ресурсного потенціалу України. - К.: Вища школа, 1993.- 180 с.
2. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - К.: ВДК, 1999.-515 с.